

ઘોરણુ : 5

પર્યાવરણ

16. સ્વચ્છતા આપણું કરું

□ સ્વચ્છતા ત્યાં પ્રલુતા અને પ્રલુતા ત્યાં દિવ્યતા .

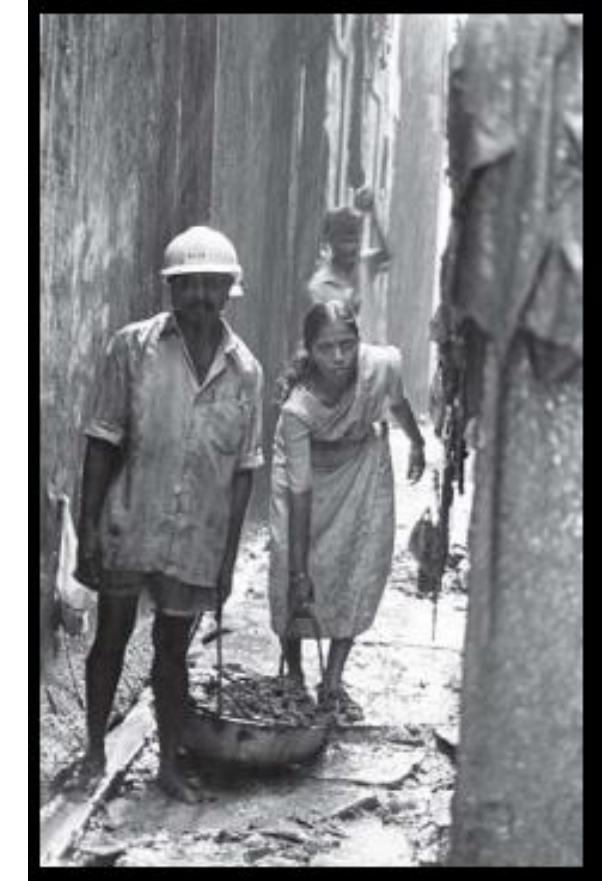
□ આપણે આપણું ઘર ચોખ્યું રાખીએ છીએ, આંગણું ચોખ્યું રાખીએ છીએ,
પરંતુ કચરો અને એંઠવાડ હજુ પણ ખુલ્લામાં નાખીએ છીએ.

- આપણા સમાજમાં લોકો આજીવિકા મેળવવા માટે વિવિધ પ્રકારનાં કાર્યો કરે છે. જેવાં કે વિવિધ પ્રકારની નોકરી કરવી, ધંધો કરવો, પશુપાલન કરવું દુકાન ચલાવવી, ગાડી ચલાવવી, શાકભાજુ વેચવી, હજમત કરવી, રંગકામ કરવું, કડિયાકામ કરવું, મજૂરીકામ કામ કરવું, સફાઈ કામદાર તરીકે કામ કરવું, પ્લાસ્ટિક વીણાવું, માલલારી ખેંચવી, લારીમાં સામાન વેચવો, બીજાના બાળકોને સાચવવાં, છલ્લીકામ કરવું, હીરા ઘસવા, વિવિધ વસ્તુઓ વેચવી, મીઠાઈ – ફરસાણ બનાવી વેચવું, ફૂલ વેચવાં વગેરે.
- આપણા સમાજમાં નોકરી કે ધંધો કરનારને લોકો સન્માનની નજરે જુએ છે. પરંતુ મજૂરીકામ કરતા, સફાઈકામ કરતા, કચરો વીણાતા કે ગંદકી સાફ કરતા લોકો પ્રત્યે હીનભાવનાથી જુએ છે.

□ શું તમે તમારી આસપાસ આવાં દૃશ્યો જોયાં છે ?

✓ હા, મેં મારી આસપાસ આવાં દૃશ્યો જોયાં છે.

- ❖ તમે ક્યારેય સફાઈ કરનાર લોકો વિશે વિચાર કર્યો છે ?
✓ હા, મેં સફાઈ કરનાર લોકો વિશે ઘણી વાર વિચાર કર્યો છે.
આ કામ કરતા લોકો આપણા માટે સ્વચ્છતાનું કેટલું મોટું
અગત્યનું કામ કરી રહ્યા છે. જો આ લોકો સફાઈનું કામ ના
કરે તો આપણાં ઘરના આંગણાં અને રોડ – રસ્તા ગંદા રહી
જાય. ના છૂટકે સફાઈનું કામ આપણે જાતે કરવું પડે.

❖ દરેક જગ્યાની સ્વચ્છતા રાખવામાં આપણી શું જવાબદારી છે ?

ઉત્તર : દેશના એક જાગૃત નાગરિક તરીકે દરેક જગ્યાની સ્વચ્છતા રાખવામાં આપણી નીચે મુજબની જવાબદારી છે :

- (1) આપણી આસપાસની જગ્યા વાળીને સાફ અને સ્વચ્છ રાખવી જોઈએ.
- (2) આપણા ઘરનો કચરો, એંઠવાડ વગેરે કચરાપેટીમાં જ નાખવો જોઈએ.
- (3) જહેર સ્થળોમાં ગંદકી કરવી જોઈએ નહિ.
- (4) ઘર, સોસાયટી, મહોલ્લો કે શેરીના નાકે કચરાના ઢગલા ન કરવા જોઈએ. કચરાને ત્યાં મૂકેલી જહેર કચરાપેટીમાં જ નાખવો જોઈએ.
- (5) ઘરના શૌચાલય અને જહેર શૌચાલયનો ઉપયોગ કર્યા બાદ તેમાં પાણી રેડવું જોઈએ. તને ગંદા રાખવા ન જોઈએ.

❖ સફાઈ કામદારો સફાઈનું કામ ન કરતાં હોત, તો? વિચારો.

ઉત્તર : સફાઈ કામદારો સફાઈનું કામ ન કરતાં હોત, તો આપણાં ઘરનાં આંગણાં અને રોડ-રસ્તા પર કચરો પડેલો રહે. પરિણામે ગંદકી ફેલાય અને રોગો થવાનો સંભવ રહે. આપણે ઘરની આસપાસનો કચરો જાતે વાળીને એકઠો કરવો પડે અને કચરાપેટીમાં નાખવો પડે. કચરાપેટીમાંનો કચરો ક્યાં નાખવો તે પ્રશ્ન ઉલ્લો રહે. જહેર માર્ગો અને બગ્ગીયા, બસ-સ્ટેશન, રેલવે સ્ટેશન જેવાં જહેર સ્થળોની સફાઈ થઈ શકે નહિ. આમ, જ્યાં જુઓ ત્યાં કચરાના ઢગ અને ગંદકી જોવા મળે. આને કારણે બધા લોકોનું આરોગ્ય જોખમાય.

□ ચાલો, આપણે શંકરભાઈને મળીએ.

➤ તેઓ ગામની સફાઈની કામગીરી કરે છે. તેમની સાથે પ્રશ્નોત્તરી કરીએ. તેઓ શું જવાબ આપે છે તે જાણીએ.

પ્ર. તમે સફાઈનું કામ ક્યારથી કરો છો ?

જ. લગભગ ત્રીસ વર્ષથી. જ્યારથી મારા પિતાજ અવસાન પાખ્યા ત્યારથી ગામની સફાઈનું કામ કરું છું.

પ્ર. તમે આ કામ શા માટે કરો છો ?

જ. આ અમારો વ્યવસાય છે અને રોજગારી માટે આ કરવું પડે છે.

પ્ર. તમારે કેટલાં સંતાન છે ?

જ. મારે બે દીકરા અને એક દીકરી છે.

પ્ર. શું તેઓ પણ સફાઈકામ કરે છે ?

જ. ના, તેઓ સફાઈકામ કરવા તૈયાર નથી.

પ્ર. તો તેઓ શું કરે છે ?

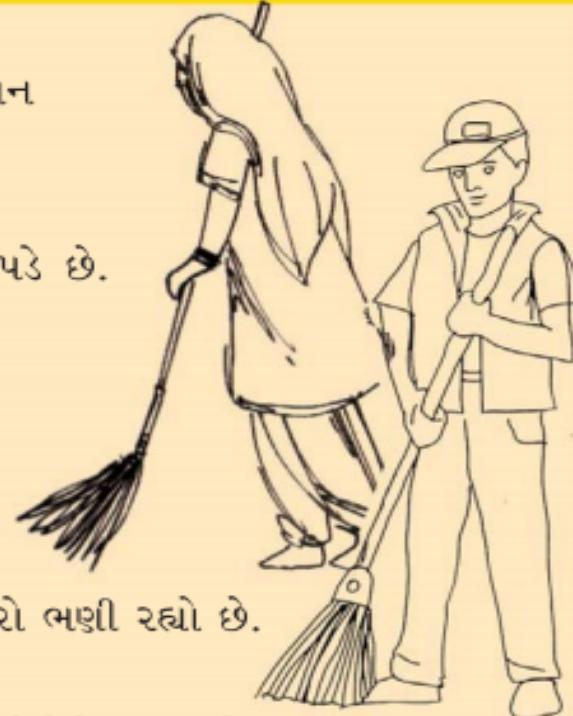
જ. એક દીકરો ભણીને શિક્ષકની નોકરી કરે છે અને બીજો દીકરો ભણી રહ્યો છે.

પ્ર. તમને આ કામ કરવાનું ગમે છે ?

જ. નથી ગમતું. ગંદકી કોઈને ગમે ? મને તો ભણોલા-ગણોલા લોકોને આ રીતે ગંદકી કરતાં જોઉં છું – ત્યારે વધારે ગંદુ લાગે છે. ગંદકી કરે એને ભણોલા કહેવાય ?

પ્ર. તો હવે આ સફાઈનું કામ કોણ કરશે ?

જ. હવે આ કામ દરેકે જાતે કરવું પડશે. જો બધા ગંદકી કરવાનું બંધ કરે કે ઓછો કચરો ફેલાવે તો અમારું કામ પણ ઓછું થાય. દરેક વ્યક્તિ સ્વચ્છતા બાબતે ધ્યાન રાખે તે જરૂરી છે.

❖ લખો :-

- તમારી શાળા કે ઘરની આસપાસ સફાઈકામ કરતાં લોકો સાથે વાત કરો :
  - તેઓ ક્યારથી આ કામ કરે છે ?
  - ✓ તેઓ છેલ્લાં દસ વર્ષથી આ કામ કરે છે.
  - તેઓ કેટલું ભાગ્યા છે ?
  - ✓ તેઓ પાંચ ધોરણ સુધી ભાગેલા છે.
  - તેઓએ કોઈ બીજું કામ શોધવા પ્રયત્ન કર્યો હતો?
  - ✓ હા, આ પહેલાં તેઓ કિડિયાકામમાં મજૂરી કરવા જતા હતા, પરંતુ ચોમાસાની ઝતુમાં કંઈ કામ મળતું ન હતું. દસ વર્ષ પહેલાં તેમના પિતાજી અવસાન પામ્યા ત્યારથી સફાઈનું કામ કરે છે.

- તેમનાં સંતાનો શું કરે છે ?
  - ✓ તેમના બે સંતાન છે. એક દીકરી અને એક દીકરો. બંને શાળામાં ભણે છે.
- આ કામ કરવામાં તેમને કેવી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે ?
  - ✓ આ કામ કરવામાં તેમને ધણી મુશ્કેલીઓ પડે છે, જેવી કે - રસ્તા સાફ કરતાં ધૂળ નાક વાટે ફેફસાંમાં જાય, આથી ખસનતંત્રના રોગો થવાનો સંભવ રહે, ધૂળ અને ગંદકી ચોટવાથી ક્યારેક ચામડીના રોગો થાય , હાથ, પગ અને કપડાં બગાડે. તેમને સાફ કરવા પડે. ગંદકી સાફ કરતી વખતે ક્રોઇક વાર આરોગ્ય બગાડે. ક્રોઇક વાર ગટરની સફાઈ કરતાં ગુંગળામણ થાય, બેલાન પણ થવાય તથા જીવ જવાનો પણ સંભવ રહે. આવી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને પણ આ કામ તેઓ કરે છે. પરંતુ સમાજ તેમને માન-સંભાનની નજરે જોતો નથી. છે.

નીચે આપેલા ચિત્રમાં કયાં કયાં કામ થઈ રહ્યા છે? તેમાંથી ગમે તે પાંચ કામની યાદી બનાવો :

(1) આ ચિત્રમાં લોકો દ્વારા નીચેના કામ થઈ રહ્યા છે :

- (1) ગાય દોહવી. (2) અનાજ -કરિયાણું વેચવું. (3) બસ ચલાવવી. (4) ખેતી કરવી. (5) સફાઈ કરવી. (6) શાળામાં બાળકોને ભણાવવું. (7) માલલારી ચલાવવી.
(8) બાળકની સાર-સંભાળ રાખવી. (9) દીવાલ પર રંગકામ કરવું. (10) કપડાંને છલ્લી કરવી. (11) લારીમાં સામાન વેચવો. (12) સાઇકલ ચલાવવી. (13) ચિત્રકામ કરવું. (14) મીઠાઈ-ફરસાણ બનાવવું. (15) શાકભાજુ વેચવી. (16) ટેક્સી ચલાવવી. (17) ઓફિસે જવું.
(18) કચરો એકઠો કરવો. (19) કચરામાંથી પ્લાસ્ટિક વીણવું. (20) દર્દીનો ઈલાજ કરવો.
(21) રસ્તાઓની સફાઈ કરવી. (22) ગાટર સાફ કરવી. (23) ટ્રાફિકનું નિયમન કરવું. (24) ક્ર્યુટર પર કામ કરવું. (25) પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગો કરવા. (26) હોટલમાં ગ્રાહક પાસેથી ઓડર લેવો. (27) કચરો એકત્રિત કરવાની ગાડી ચલાવવી. (28) રેંકડી પર ખાવાની ચીજ-વસ્તુઓ વેચવી. (29) માથા પર ભારે સામાન ઊંચકીને જવું. (30) ચોકીદારી કરવી.
(ગમે તે પાંચ કામ લખવા.)

(2) ઉપરના ચિત્રમાંથી તમને પાંચ કામ કરવાનું કહેવામાં આવે, તો તમે કયાં પાંચ કામ કરવા પસંદ કરશો? શા માટે?

ઉત્તર : ઉપરના ચિત્રમાંથી મને પાંચ કામ કરવાનું કહેવામાં આવે તો હું નીચે મુજબનાં પાંચ કામ પસંદ કરીશ :

(1) ગાય દોહવી. (2) શાળામાં બાળકોને ભણાવવું. (3) સાઇકલ ચલાવવી. (4) કપડાંને છલ્લી કરવી.
(5) સફાઈ કરવી.

(1) ગાય દોહવી : ગાયનું ફૂધ આરોગ્ય માટે સારું છે. આથી ગાય દોહવી મને ગમે છે.

(2) શાળામાં બાળકોને ભણાવવું : જીવનમાં આગળ વધવા માટે શિક્ષણ ખૂબ જ જરૂરી છે. તેથી શાળામાં બાળકોને ભણાવીશ.

(3) સાઇકલ ચલાવવી : સાઇકલ ચલાવવામાં મને ખૂબ જ મજા આવે છે.

(4) કપડાંને છલ્લી કરવી : છલ્લી કરેલાં કપડાં પહેરવા મને ગમે છે.

(5) સફાઈ કરવી : સફાઈ કરવાથી ઘર સ્વચ્છ રહે છે. સ્વચ્છતાએ આરોગ્યની યાવી છે. આથી સફાઈ કરવી મને ગમે છે.

(3) આગળના ચિત્રમાં દર્શાવેલાં તમામ કામ કઈ રીતે ઉપયોગી છે?

ઉત્તર : ચિત્રમાં દર્શાવેલા કામ અને તેની ઉપયોગિતા નીચે મુજબ છે :

(1) ગાય દોહવી : દૂધ પ્રાપ્ત થાય છે, જે ખાવામાં તથા દૂધના જુદા જુદા ઉત્પાદનો (માખણ, ઘી, દહી, પનીર, ચીજ) મેળવવામાં ઉપયોગમાં લેવાય છે.

(2) અનાજ -કરિયાણું વેચવું : ગામલોકોને ભોજન માટેની સામગ્રી મળી રહે છે.

(3) બસ ચલાવવી : એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે ઝડપથી જવા માટે

(4) ખેતી કરવી : અનાજ, કઠોળ, ફળ, શાકભાજના પાક મેળવી શકાય.

(5) સફાઈ કરવી : મકાન કે જગ્યાને સ્વચ્છ કરવા

(6) શાળામાં બાળકોને ભણાવવું : બાળકોને શિક્ષણ આપવા માટે

(7) માલલારી ચલાવવી : માલની હેરાફેરી કરવા

(8) બાળકની સાર-સંભાળ રાખવી : બાળકને ઉછેરવા

(9) દીવાલ પર રંગકામ કરવું : દીવાલને ટકાઉ અને આકર્ષક બનાવવા

(10) કપડાંને છલ્લી કરવી : કપડાં વ્યવસ્થિત દેખાય તેમ પહેરવાં

(11) લારીમાં સામાન વેચવો : પૈસા કમાઈ ગુજરાન ચલાવવા

(12) સાઇકલ ચલાવવી : કસરત મળી રહે તથા પેટ્રોલનો ખર્ચ બચે.

(13) ચિત્રકામ કરવું : ચિત્રો દોરવા અને તેને વેચી પૈસા કમાવવા

(14) મીઠાઈ-ફરસાણ બનાવવું : દુકાનમાં મીઠાઈ-ફરસાણ વેચી પૈસા કમાવવા.

(15) શાકભાજુ વેચવી : દરેકને તાજુ શાકભાજુ મળી રહે.

(16) ટેક્સી ચલાવવી : એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે સમયસર પહોંચવા માટે

(17) ઓફિસ જવું : વિવિધ કામો કરી રોજગારી મેળવી શકાય

(18) કચરો એકઠો કરવો : ઘરે-ઘરેથી કચરો એકઠો કરી યોગ્ય નિકાલ કરવા

(19) કચરામાંથી પ્લાસ્ટિક વીણાવું : પ્લાસ્ટિકને રિસાઇકલ કરી ઉપયોગમાં લઈ શકાય.

(20) દર્દીનો ઈલાજ કરવો : બીમાર વ્યક્તિને સાજો કરી શકાય.

(21) રસ્તાઓની સફાઈ કરવી : ગામમાં સ્વચ્છતા જાળવી શકાય.

- (22) ગાટર સાફ કરવી :** ગંદકી ફેલાતી અટકાવી શકાય.
- (23) ટ્રાફિકનું નિયમન કરવું :** વાહનવ્યવહાર સારી રીતે ચલાવી શકાય.
- (24) કયૂટર પર કામ કરવું :** વિવિધ કામો કરી શકાય. જેવા કે, બેન્કને લગતાં, પુસ્તકોને લગતાં વગેરે.
- (25) પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગો કરવા :** લોકોપયોગી વિવિધ શોધો કરી શકાય.
- (26) હોટલમાં ગ્રાહક પાસેથી ઓડર લેવો :** હોટલમાં આવતા લોકોને ભોજન કરાવી શકાય.
- (27) કચરો એકત્રિત કરવાની ગાડી ચલાવવી :** કચરા - પેટીઓમાંથી કચરો એકત્રિત કરી શકાય.
- (28) રેંકડી પર ખાવાની ચીજ-વસ્તુઓ વેચવી :** લોકોને ખાવાની ચીજવસ્તુઓ મળી રહે.
- (29) માથા પર ભારે સામાન ઉંચકીને જવું:** ભારે સામાનની હેરફેર કરી શકાય.
- (30) ચોકીદારી કરવી :** વિવિધ સ્થળો, જાન-માલનું રક્ષણ કરી શકાય.

❖ ચર્ચા કરો :

- લોકોને કેવા પ્રકારની નોકરી કે કામ કરવું ગમે છે? કેમ?
- ✓ લોકોને સરકારી ઓફિસમાં નોકરી કે કામ કરવાનું ગમે છે. કારણ કે :
તેમાં નોકરીની સલામતી હોય છે, મહેનતનું કરવું પડતું નથી અને
ટેબલ-ખુરશી પર બેસી આરામથી કામ કરી શકાય છે. ઓફિસમાં
કામ કરવાથી લોકો આપણને માનની નજરથી જુએ છે.

□ અનુમાન કરો :

(1) જો કોઈ સફાઈકામ ન કરે, તો શું થાય? જો તમારી શાળા અથવા ઘરની બહાર પડેલો કચરો એક અઠવાડિયા સુધી કોઈ સાફ ન કરે, તો શું થાય?

ઉત્તર : જો કોઈ સફાઈકામ ન કરે, તો ચારે બાજુ કચરાના ફગલા થઈ જાય. ગંદકી ખૂબ જ વધી જાય. શાળા અથવા ઘરની બહાર પડેલો કચરો એક અઠવાડિયા સુધી સાફ ન થાય તો તે કચરામાંથી દુર્ગંધ આવવા લાગે. કચરાના ફગલામાં ભીનો અને સૂકો કચરો હોવાથી તે સડી જાય અને લોકો રોગના ભોગ બને. રોગચાળો ફાટી નીકળે. શાળા કે ઘરમાં રહેવાનું મુશ્કેલ બની જાય.

(2) કચરો સાફ કરવા માટેનાં યંત્રો કે કોઈ અન્ય ઉપાય વિશે વિચારો. જેથી લોકોને અણગમતાં કામ કરવાં ન પડે. તમે જે વિચાર્યું હોય તેનું ચિત્ર દોરો.

✓ કચરો સાફ કરવા માટે યાંત્રિક રોબોટ (યંત્રમાનવ) નો ઉપયોગ કરી શકાય. ભીના અને સૂક્ષ્મ કચરા માટે અલગ અલગ કચરાપેટી રાખી શકાય. કચરાનું રિસાઇકલિંગ કરી તેમાંથી ખાતર બનાવી શકાય.

- કોઈએ આ પરિસ્થિતિ બદલવા ક્યારેય વિચાર કે પ્રયત્ન કર્યો છે ?
- > હા, ઘણાંબધાં લોકોએ આ દિશામાં પ્રયાસ કર્યો છે. આજે પણ ઘણાં લોકો આ દિશામાં પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. પરંતુ તેને બદલવું એટલું સરળ નથી. મહાત્મા ગાંધી એક એવા માણસ હતા. જેમણે સ્વચ્છતા અને સફાઈ બાબતે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા હતા. મહાદેવભાઈ દેસાઈ ગાંધીજીના મિત્ર હતા. મહાદેવભાઈના દીકરા નારાયણભાઈ નાના હતા ત્યારથી ગાંધીજી સાથે રહેતા હતા. તેમના પુસ્તકમાંથી લીધેલી ઘટના વાંચો.

ત દિવસો યાદ કરે છે

જ્યારે નારાયણ (બાબલો) 11 વર્ષનો હતો, તે ગાંધીજીના સાબરમતી આશ્રમમાં રહેતો હતો. આશ્રમમાં રહેતી દરેક વ્યક્તિને જુદાં જુદાં પ્રકારનાં કામ કરવા પડતાં. તેમાંનું એક કામ હતું, મહેમાનોને શૌચાલય કેવી રીતે સાફ કરવું તે શીખવવું. તે દિવસમાં શૌચાલય અત્યારનાં જેવાં ન હતાં. તે સમયે બેઠક નીચે બાસ્કેટ (ડબા જેવું) મૂકવામાં આવતું. સંડાસ ગયા પછી તે બાસ્કેટ જાતે ઉપાડીને ખાળકૂવા પાસે ખાલી કરવું પડતું.

સામાન્ય રીતે આ કામ એક જ જાતિના લોકો કરતાં, પરંતુ ગાંધીજીના આશ્રમમાં દરેક જણે જાતે બાસ્કેટ ઊંચકીને ખાળકૂવા સુધી લઈ જઈ ત્યાં ખાલી કરવું પડતું.

ત મહેમાન હોય કે આશ્રમમાં રહેતી વ્યક્તિ, દરેકને આ કામ ફરજિયાત જતે
કરવું પડતું. નારાયણભાઈને યાદ છે કે કેટલાક લોકો આ કામ ન કરવું પડે
માટે બહાનાં બનાવતાં. કેટલાક તો આ કામના ડરથી આશ્રમ છોડીને જતા
રહેતા.

એકવાર ગાંધીજી મહારાષ્ટ્રના વધુ શહેરની પાસેના એક ગામમાં રહેવા ગયા.
ગામ શહેરની પાસે હોવા છતાં ગામમાં સુવિધાઓનો અભાવ હતો. ગાંધીજી,
મહાદેવભાઈ અને તેમના સાથીઓ ગામના શૌચાલયની સફાઈનું કામ કરવા
લાગ્યા. થોડા મહિના વીતી ગયા. એક દિવસ સવારે ગામના શૌચાલયમાંથી
એક માણસ હાથમાં લોટો લઈને મહાદેવભાઈ પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો.
આ શૌચાલયમાં ખૂબ ગંદકી છે. તમે તેને સાફ કરો.

જ્યારે બાબલાએ આ જોયું તો તેને ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો. તેણે વિચાર્યું કે ગામલોકો તો એવું સમજે છે કે આ સફાઈનું કામ તો ગાંધીજી અને તેમના સાથીઓનું છે આ યોગ્ય નથી. તેમણે ગાંધીજીને પૂછ્યું, આવું કેમ ? ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો કે અસ્પૃશ્યતા એ ખૂબ ગંભીર બાબત છે. તેને બદલવા ખૂબ મહેનત કરવાની જરૂર છે. નારાયણ સમજી શકતો ન હતો કે આ કામ કરવાથી કેવી રીતે બદલાવ લાવી શકીશું. તેણે પૂછ્યું જો ગામલોકો નહિ સુધરે તો શું કાયદો ? તેમનાં કામ બીજા પાસે કરાવવાની તેમને તો આદત પડી ગઈ છે, ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું, કેમ ? શું તું એ નથી વિચારતો કે લોકો સફાઈ કરે છે ત્યારે તેમને પણ કાયદો થાય છે. તેઓને બોધપાઠ શીખવા મળે છે. કોઈ કામ શીખવું એ કલા છે. સફાઈનું કામ પણ એક કલા છે.

નાનો નારાયણ માનવા તૈયાર ન હતો. તેણે ફરી દલીલ કરી. જે
લોકો જગ્યા ગંદી કરે અને સાફ સફાઈ ન કરે તેઓને બોધપાઠ
ભણાવવો જોઈએ. ગાંધીજી અને નારાયણની વચ્ચે ચર્ચા-દલીલો
ચાલતી રહી. છતાં પણ આગળ જતાં નારાયણભાઈએ ગાંધીજીના
બતાવેલા રસ્તા પર ચાલવાનું છોડ્યું નહિ.

(નારાયણભાઈ દેસાઈ, સંત ચરણરજ, સેવિતા, સહજ પુસ્તકના
આધારે)

□ કહો :

❖ ગાંધીજી અને તેમની ટુકડીએ સફાઈકામ કરવાનું કામ કેમ ચાલુ કર્યું હશે? તમે આ બાબતે શું વિચારો છો ?

ઉત્તર : ગાંધીજી માનતા હતા કે પોતાનું કામ હંમેશાં પોતે જ કરવું જોઈએ. જો આપણે જ આપણી ગંદકી સાફ કરીશું તો બીજા લોકોને આવું ગંદું કામ કરવું નહીં પડે. ગાંધીજીએ આ કાર્યની શરૂઆત સાબરમતી આશ્રમમાં જ કરી હતી. ગાંધીજી અને તેમના સાથીએ મહારાષ્ટ્રના વર્ધા શહેરની પાસેના ગામમાં રહેવા ગયા ત્યારે ગામમાં સુવિધાઓનો અભાવ હતો. તેઓએ ત્યાં શૌચાલયની સફાઈ કરવાનું કામ ચાલુ કર્યું. તેમણે વિચાર્યું કે જો આપણે આ કામ શરૂ કરીશું, તો લોકો પણ આ કાર્ય કરતાં થશે. આને લીધે લોકોમાં બદલાવ આવશે અને આ ગંદું કામ એક જ જાતિના લોકોનું છે એવો વિચાર મનમાંથી નીકળી જશે. આ રીતે જ અસ્પૃશ્યતા દૂર થશે. આમ, ગાંધીજી અને તેમના સાથીએ સફાઈકામ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું.

(2) તમે તમારા વિસ્તારમાં એવા લોકોને જાણો છો, જે બીજાની મુશ્કેલીઓને હલ કરવામાં મદદ કરતાં હોય? શોધો અને વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

ઉત્તર : હા, અમારા મહોલ્લામાં એક વ્યક્તિ છે, સરતાનકાકા. કોઈ પણ માણસની મુશ્કેલીમાં તેઓ સૌથી પહેલા ઢોડી જઈને મદદરૂપ થાય છે. તેઓ ગામની સાફ-સફાઈ કરવી; કુદરતી આપદાઓ સમયે લોકોની મદદ કરવી; જાહેર પ્રસંગ, લગ્ન કે મેળાવડામાં અજ્ઞનો બગાડ ન થાય તેનું ધ્યાન રાખવું; ભૂખ્યાને ભોજન આપવું વગેરે કાર્યો કરે છે. લોકો તેમને સેવાભાવી કાકા તરીકે ઓળખે છે.

(3) ગાંધીજીના આશ્રમમાં આવતાં દરેક મહેમાને સફાઈકામ શીખવું પડતું હતું. જો તમે આ મહેમાનોમાંથી એક હોત, તો તો તમે શું કર્યું હોત?

ઉત્તર : ગાંધીજીના આશ્રમમાં આવતાં મહેમાનોમાંથી એક હું હોત તો આશ્રમના તમામ નિયમોનું પાલન કરત અને સફાઈની કામગીરીનો પણ હોશે હોશે સ્વીકાર કરત.

(4) શું તમારા ઘરમાં શૌચાલયની વ્યવસ્થા છે? શૌચાલય ઘરની અંદર છે કે બહાર?
શૌચાલય સાફ કોણ કરે છે?

ઉત્તર : હા, મારા ઘરમાં શૌચાલયની વ્યવસ્થા છે. શૌચાલય ઘરની અંદર છે. શૌચાલયની સફાઈ હંમેશાં મારી પર્મી કરે છે. કોઈક વાર મારી મોટી બહેન પણ શૌચાલય સાફ કરે છે.

(5) ગામના ગંદા શૌચાલય તરફથી લોટો લઈ આવતા માણસે મહાદેવભાઈ સાથે કેવો વર્તાવ કર્યો? કેમ?

ઉત્તર : ગામના ગંદા શૌચાલય તરફથી લોટો લઈ આવતા માણસે મહાદેવભાઈ સાથે ખૂબ જ ખરાબ વર્તાવ કર્યો. તેણે મહાદેવભાઈને કહ્યું કે, આ શૌચાલયમાં ખૂબ ગંદકી છે. તમે તેને સાફ કરો. લોટાવાળા ભાઈ અને ગામલોકો માનતા હતા કે શૌચાલયની સફાઈ કરવાનું કામ ગાંધીજી અને તેમના સાથીઓનું છે. તેમાં મારી કોઈ ફરજ નથી.

(6) શૌચાલય અને ગટર સાફ કરતાં વ્યક્તિઓ સાથે તમે કેવું વર્તન કરશો?
લખો.

ઉત્તર : શૌચાલય અને ગટર સાફ કરતાં વ્યક્તિઓ સાથે હું
સારું વર્તન કરીશ. તેઓ આપણા શૌચાલય અને ગટરનો કચરો
અને ગંદકી સાફ કરે છે. જો તેઓ આ કામ ન કરે તો શૌચાલય
અને ગટર આપણે સાફ કરવા પડે, જે કામ કરતાં આપણે ધૂણા
અનુભવીએ છીએ. વળી તેઓ આ કામ કરે છે, તો આપણે
તે કામ કરવું પડતું નથી. તેથી આપણે તેમના પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ
દર્શાવવો જોઈએ.

મળવા જેવા માણસ

નામ છે જગુભાઈ, વ્યવસાયે ખેતી કરે. પરંતુ તેઓ અનેક ગુણોનો બંડાર. દરેક કામ ચોક્સાઈથી કરે, ઝીંખાવટથી કરે. તેમની કામગીરી દરેકને ગમી જાય તેવી. જગુભાઈ સ્વચ્છતાના ખૂબ આગ્રહી. તેઓ અન્નનો બગાડ ના થવા હે. ગામમાં કોઈ પણ પ્રસંગ હોય, લગ્ન હોય, મેળાવડા હોય ત્યાં તેમની હાજરી ફરજિયાત હોય. તેઓ સ્વચ્છતા બાબતે ખૂબ ધ્યાન રાખે. લોકો કચરો ગમે ત્યાં નાખે પણ જગુભાઈ જુઓ એટલે તરત જ કચરો ઉપાડીને કચરાપેટીમાં કે યોગ્ય જગ્યાએ નાખી હે. ભોજન વખતે પણ થાળીમાં જો કોઈએ અન્ન બાકી મૂકૃયું હોય, તો પ્રેમથી ખવડાવે અને સમજાવે. અન્નનો બગાડ ના થવા હે. તેમની આ પ્રવૃત્તિ જોઈ બીજા લોકો પણ તેમને આ કામમાં મદદરૂપ થવા લાગ્યા. ધીમે-ધીમે લોકોની આદતોમાં સુધારો આવતો ગયો. તેમના કારણો લોકો કચરો યોગ્ય જગ્યાએ નાખતા થયા છે. અન્નનો બગાડ કરતાં બંધ થયા છે. તેમને ઘણા કહેતાં, તમે આવું કામ શા માટે કરો છો? આવું કામ ના કરાય. ત્યારે તે કહેતાં - આ કામ આપણા બધાનું છે. તમે નથી કરતાં એટલે મારે કરવું પડે છે. જ્યાં-ત્યાં ગંદકી કરવી તે સારી બાબત નથી. આમ તેમની સ્વચ્છતાની પ્રવૃત્તિથી ગામના બધા લોકો પણ આ પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા છે. આજે જગુભાઈની પ્રવૃત્તિને આજુબાજુનાં ગામમાં પણ યાદ કરાય છે.

❖ શું તમારા ગામમાં જગુલાઈ જેવા માણસ છે ? તપાસ કરો અને તેમના વિશે માહિતી લેગી કરો. જગુલાઈ પાસેથી આપણે શું શીખવા જેવું છે?

ઉત્તર : હા, અમારા ગામમાં જગુલાઈ જેવા માણસ છે. તેમનું નામ કરશનભાઈ છે. વ્યવસાયે તેઓ કુંભારીકામ કરે છે. તેઓ દરેક કામ ચોકસાઈથી કરે છે. તેમની કામગીરી આપણને ગમી જાય તેવી છે. કરશનભાઈ સ્વચ્છતાના ખૂબ જ આગ્રહી તથા આડંબરના વિરોધી છે. ગામની સેવા કરવી એ એમનો જીવનમંત્ર છે. આ વારસો તેઓને તેમના પિતાજી કાળુલાઈ પાસેથી મળેલો છે. વર્ષો સુધી તેમના પિતાજી ગામમાં પોલિસ પટેલ હતા. ગામની સમરસ ચૂંટણીમાં ગામલોકોએ સરપંચ બનવાનું કરશનભાઈને કહું. પરંતુ સેવાભાવી કરશનભાઈએ ચોઘ્યી ના પાડી અને તેમના મિત્ર વિનોદભાઈ પટેલને સરપંચ બનાવ્યા. વિનોદભાઈ ગામનો વહીવટ કરવામાં કરશનભાઈની સલાહ લે છે. કરશનભાઈએ મહોલ્લે-મહોલ્લે લીલા અને સૂક્ષ્મ કચરા માટે ગ્રામપંચાયત દ્વારા કચરા સ્ટેન્ડ મુકાવ્યાં છે.

લોકો ફરજિયાત પોતાના ઘર અને આંગણાનો કચરો કચરાપેટીમાં જનાએ છે. પોતાના ઘરનાં શૌચાલય લોકો પોતે જ સાફ કરે છે. કરશનભાઈએ લોકોને ગાંધીજીની સ્વચ્છતાની વાતો સમજાવી ગામને ગંદકી મુક્ત કરાવ્યું છે. તેમનો મોટો પુત્ર ડૉક્ટર છે અને પુત્રી શિક્ષિકા છે. છતાં પણ તેમના બાપ-દાદાનો કુંભારીકામનો વ્યવસાય છોડ્યો નથી. ગરીબોના તેઓ બેલી કહેવાય છે.

જગુભાઈ પાસેથી સ્વચ્છતા, ચોકસાઈ, કર્તવ્યપરાયણતા અને સંભાવનાના ગુણો શીખવા જેવા છે.

શાળાના વિદ્યાર્થીઓ જોડે ચર્ચા :

સીતા : હું સીતા હું. આ ગીતા છે અને આ રાજુ છે. અમે પાંચમા ધોરણમાં બણીએ છીએ.

પ્રશ્ન : શાળામાં તમે શું કરો છો ?

ગીતા : અમે શાળામાં ભણવાની સાથે સાથે શાળાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લઈએ છીએ.

પ્રશ્ન : શાળામાં સૌથી પહેલાં કઈ કામગીરી કરવામાં આવે છે ?

રાજુ : શાળા ખૂલે એટલે પહેલાં સફાઈની કામગીરી કરવામાં આવે છે. વર્ગની, મેદાનની તથા શૌચાલયની સફાઈ કરવાની હોય છે.

પ્રશ્ન : આ સફાઈ કોણ કરે છે ?

સીતા : દરેક દિવસ માટે વિદ્યાર્થીઓની ટુકડીઓ નક્કી કરી છે. જે ટુકડીનો વારો હોય તેણે સફાઈ કામગીરી કરવાની થાય. સાથે અમારા શિક્ષકો પણ જોડાય છે.

પ્રશ્ન : તમારે આ કામગીરી રોજ કરવાની થાય છે ?

ગીતા : ના. અમારી શાળામાં સફાઈ માટે કામદાર રોડેલ છે, પરંતુ તે અઠવાડિયામાં બે-ત્રણ દિવસ આવે છે. એટલે જે દિવસે તે ના આવે તે દિવસે અમે બધાં બેગાં મળીને સફાઈ કરીએ છીએ.

પ્રશ્ન : શું આ કામ કરવું તમને ગમે છે ?

રાજુ : સફાઈ કરવાનું ન ગમે ? સફાઈ થયા પછી વાતાવરણ સ્વચ્છ થાય છે અને શાળામાં ભણવાનું ગમે છે. અમારે તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે. એટલે શાળા ગંદી રાખવી યોગ્ય નથી. શાળાને સ્વચ્છ રાખવી એ અમારી ફરજ છે.

પ્રશ્ન : આ કામ કરવાથી તમને કોઈ ફાયદો ખરો ?

સીતા : હા, પહેલાં અમને કચરો વાળતાં, મોટા સાવરણાથી વાળતાં, પાટલીઓ અને ટેબલ સાફ કરતાં, પાણીથી સફાઈ વગેરે કામ કરતાં આવડતાં ન હતાં, પરંતુ મોટા વિદ્યાર્થીઓને તે કરતાં જોઈ અમે પણ શીખી ગયાં. હવે અમે ઘરે પણ મમ્મીને સફાઈકામમાં મદદ કરીએ છીએ.

કહો :

(1) તમારી શાળાની સફાઈ કોણ કરે છે ? શાની શાની સફાઈ કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : અમારી શાળાની સફાઈ શાળાનાં બાળકો કરે છે, તેઓ શાળાના રૂમની, લોબીની અને મેદાનની સફાઈ કરે છે.

(2) શું બધાં બાળકો બધી જ સફાઈ કરે છે?

ઉત્તર : ના, શાળાનાં ધો. 5થી 8નાં બાળકોની દરેક દિવસ માટે ટુકડીઓ બનાવવામાં આવી છે. આ ટુકડીઓ દિવસ પ્રમાણે શાળાની સફાઈ કરે છે.

(3) તમે શાળામાં કયા સમયે સફાઈ કરો છો?

ઉત્તર : અમે શાળા શરૂ થવાના અડધા કલાક પહેલાં એટલે કે સવારે 10:00થી 10:30ના સમયમાં શાળાની સફાઈ કરીએ છીએ.

(4) છોકરાઓ અને છોકરીઓ એક જ પ્રકારનું કામ કરે છે કે અલગ-અલગ?

ઉત્તર : અમારી શાળામાં છોકરાઓ અને છોકરીઓ એક જ પ્રકારનું કામ કરે છે. સફાઈ કરવા માટેની છોકરા અને છોકરીઓની સંયુક્ત ટુકડી છે. તેઓ સંયુક્ત રીતે સફાઈનું કામ કરે છે.

(5) તમારા ઘરે તમે કયાં કયાં કામ કરો છો?

ઉત્તર : મારા ઘરે હું નીચે મુજબનાં કાર્યો કરું છું : (1) ધોયેલાં કપડાંને યોગ્ય રીતે ગોઠવીને મૂકવાં. (2) ઘરની બધી વ્યક્તિઓનાં પગરખાંને ગોઠવી વ્યવસ્થિત મૂકવાં. (3) આંગણામાં પડેલા કચરાને ઉપાડી કચરાપેટીમાં નાખવો. (4) દાદીમાંને મંદિર લઈ જવા અને લાવવા. (5) પખા તેમનું જે કામ સોંપે તે કરવાનું. (6) ઘરમાં જરૂરી ચીજવસ્તુઓને નજુકની દુકાનેથી લાવવી વગેરે.

(6) શું છોકરાઓ અને છોકરીઓ, પુરુષો અને મહિલાઓ દ્વારા કરવામાં આવતાં કામ સરખાં છે?

ઉત્તર : ના, આપણા સમાજમાં છોકરાઓ અને છોકરીઓ તથા પુરુષો અને મહિલાઓ દ્વારા કરવામાં આવતાં કામ સરખાં નથી. સમાજમાં બંનેને અલગ-અલગ કામ સૌંપવામાં આવે છે. છોકરીને નાનપણથી જ ઘરનાં કામની જવાબદારી અને છોકરાને બહારના કામની જવાબદારી સૌંપવામાં આવે છે. પુરુષ કમાવવાની જવાબદારી ઉપાડે છે અને સ્ત્રી ઘર અને ઘરના માણસોને સાચવવાની જવાબદારી ઉપાડે છે. આ વિરોધાભાસ હજુ પણ ઘણા સમાજમાં જોવા મળે છે. જો કે આધુનિક સમાજમાં સ્ત્રીઓ હવે વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પુરુષ સમોવડી બની છે.

(7) શું તમે આમાં કોઈ બદલાવ લાવવા માંગો છો ? કેવા પ્રકારનો?

ઉત્તર : હા, હું આમાં બદલાવ લાવવા માગું છું. છોકરા-છોકરી, અને પુરુષ સ્ત્રીને સમાન તકો મળવી જોઈએ. નાનપણથી જ છોકરી-છોકરાને ધરના તમામ કામની સરખી જવાબદારી આપવી જોઈએ. સ્ત્રી શિક્ષણને વધુ ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. સમાજમાં સ્ત્રી ધર સંભાળે અને પુરુષ કમાવવાનું કાર્ય કરે તેવી માનસિકતાના વલણમાં બદલાવ લાવવો જોઈએ.

□ ચર્ચા કરો :

(1) શું સમાજમાં લોકો દ્વારા કરવામાં આવતાં બધાં કામને એકસરખી રીતે જોવામાં આવે છે ? જો ના, તો કેમ ? શું બદલાવ લાવવો જરૂરી છે ?

✓ એકસરખી રીતે જોવામાં આવતાં નથી. ઓફિસમાં નોકરી કે ધંધો કરનાર લોકોને સમાજ સન્માનની દઢિથી જુએ છે. જ્યારે મજૂરી કરનાર, સફાઈકામ કરનાર, નાનું-મોટું કામ કરી આજીવિકા છે. આ બાબતોમાં બદલાવ લાવવો જરૂરી છે. બધા જ લોકોને ઓફિસમાં નોકરી કે ધંધો મળી શકે તેમ નથી. વ્યક્તિ પોતાની આજીવિકા માટે સ્વમાન સાથેનું કોઈ પણ કાર્ય કરે તેમાં કોઈ નાનમ માનવું જોઈએ નહિ. આમ, સમાજની માનસિકતામાં બદલાવ લાવવો જોઈએ.

(2) લોકોમાં સ્વચ્છતા સંદર્ભે જાગૃતિ લાવવા શું શું કરી શકાય? તેના વિશે વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

ઉત્તર : લોકોમાં સ્વચ્છતા સંદર્ભે જાગૃતિ લાવવા નીચે મુજબના ઉપાયો કરવા જોઈએ :

(1) લોકોમાં સ્વચ્છતા વિશેની જાગૃતિ ફેલાવવી જોઈએ.

(2) સ્વચ્છતાથી થતા ફાયદાઓ સમજાવવા જોઈએ.

(3) શેરીમાં કે જાહેર સ્થળોએ સ્વચ્છતા વિશેનાં સૂત્રો લખાવવાં જોઈએ.

(4) સ્વચ્છતા આરોગ્ય સાથે સંકળાયેલી છે તે બાબતનો ઘ્યાલ લોકો સુધી પહોંચાડવો જોઈએ.

(5) સ્વચ્છતા અને આરોગ્ય વિશેની ઓડિયો-વિડિયો છિલેપ પિક્સર કે નાટક લોકોને બતાવવા જોઈએ.

(6) ગામ કે શહેરના લોકો ઘરનો કચરો કે એંઠવાડ ગમે ત્યાં ન નાખતાં કચરાપેટીમાં જ નાખે તે બાબતનો અમલ કરાવવો જોઈએ.

(3) તમે શાળામાં જ સક્ષાઈની કામગીરી કરો છો કે ઘરે પણ સક્ષાઈ જળવવામાં મદદ કરો છો?

ઉત્તર : હું શાળામાં સક્ષાઈની કામગીરી કરું છું. સાથે સાથે ઘરે પણ મારી મમ્મીને સક્ષાઈકામમાં મદદ કરું છું.

આપણે શું શીખ્યાં

(1) ગાંધીજી કહેતા કે દરેક માણસે દરેક પ્રકારનાં કામ કરવાં જોઈએ. આ બાબતે તમે શું માનો છો? જો દરેક વ્યક્તિ આ પ્રમાણે કરે તો કેવા બદલાવ આવી શકે? શું તમારા ઘરમાં કોઈ બદલાવ આવી શકે છે?

ઉત્તર : ગાંધીજીના વિચારો પ્રમાણે દરેક માણસ દરેક પ્રકારનાં કામ કરે તો આપણા સમાજમાં આપણે ઘણો જ બદલાવ લાવી શકીએ. સમાજમાં ક્યાંક-ક્યાંક જોવા મળતા ઊંચા-નીચા પ્રકારનાં કામોનો ભેદભાવ, માનસિકતા કે સ્ત્રી-પુરુષોનાં કાર્યો વચ્ચેના

તફાવતને આપણે બદલાવી શકીએ. મારા ઘરમાં ઘરના બધા જ લોકો બધા જ પ્રકારનાં કામ કરે છે. અમે ગાંધી વિચારોનો મારા દાદાના સમયથી અમલ કરેલો છે, તેથી અમારા ઘરમાં પહેલેથી જ બદલાવ આવેલો છે.

(2) ઘરમાં તમારાં કપડાં, પુસ્તકો અને રમવાનાં સાધનો યોગ્ય જગ્યાએ ન રાખો તો શું થાય? તેની ચર્ચા કરો.

ઉત્તર : ઘરમાં મારાં કપડાં, પુસ્તકો અને રમવાનાં સાધનો યોગ્ય જગ્યાએ ન રાખીએ તો ઘરમાં બધું અસ્તવ્યસ્ત દેખાય. વળી કપડાં, પુસ્તકો અને રમવાનાં સાધનો યોગ્ય જગ્યાએ ન હોય, તો તેમની જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તે સહેલાઈથી મળે નહિ.

THANKS

FOR WATCHING